

Договірне регулювання відносин у лібералізації валютної сфери України

Завальна Ж. В.¹

Опубліковано	Секція	УДК
26.12.2022	Право	347.4

DOI: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.7688458>

Ліцензовано за умовами Creative Commons BY 4.0 International license

Анотація. Дана стаття присвячена висвітленню лібералізації валютної сфери в Україні. Відмічено, що послаблення державно-управлінського впливу відбувається за рахунок зменшення адміністративно-правових впливів та заміни їх економічними. Державний контроль замінюється ризико-орієнтованим наглядом за інструментами, що застосовуються під час валютних відносин. Також відмічено, що лібералізація відбувається за рахунок посилення контролю за порядком, змістом та методами встановлення та виконання договірних форм регулювання валютних відносин.

В статті розглядається зміна обсягів принципу свободи договору в договірному регулюванні валютних відносин. Зокрема, розширення реалізації принципу свободи договору проявилось у тому, що були зняті деякі заборони та внесені пом'якшення в обмеженнях укладення, виконання та припинення валютних договорів. Крім того, висвітлюється початок переходу від застосування суто адміністративно-правових методів регулювання валютних відносин до приватно-правових, що проявляється у: скасуванні контрольних-бюрократичних заходів щодо надання Національному банку України інформації щодо деяких видів договорів; встановлення можливості використання кредитних коштів при купівлі валюти; розподілу та перерозподілу між контрагентами ризиків при проведенні валютних операцій тощо. Відмічена загальна тенденція зміни законодавства, яка полягає в тому, що законодавець покладає перевірку та контроль за «чистотою» та законністю валютних угод на самі банки. Це спонукає учасників валютних відносин добросовісно ставитись до регулювання валютних відносин.

Ключові слова: валюта, валютні відносини, валютні операції, валютна політика, договори у валютній сфері.

Contractual regulation of relations in the liberalization of the currency sphere of Ukraine

Annotation. This article is devoted to covering the liberalization of the currency sphere in Ukraine. It is noted that the weakening of state-administrative influence is due to a decrease in administrative and legal consequences and the replacement of their economic ones. State control is replaced by risk-oriented supervision of instruments used in foreign exchange relations. It is also noted that liberalization is due to strengthening the power of the

¹ доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільно-правових дисциплін, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, <https://orcid.org/0000-0001-6511-2482>

order, content, and methods of establishing and performing contractual regulation of currency relations.

The article deals with the change in the volume of the principle of freedom of contract in the contractual regulation of currency relations. In particular, the expansion of the principle of freedom of contract was manifested in the fact that some bans were lifted and mitigated in restrictions on the conclusion, execution, and termination of currency contracts. In addition, the beginning of the transition from the application of purely administrative and legal methods of regulation of currency relations to private legal, which is manifested in: the cancellation of control and bureaucratic measures to provide the National Bank of Ukraine with information on certain types of contracts; establishing the possibility of using credit funds when buying currency; distribution and redistribution between risk counterparties during currency transactions, etc. The general tendency of change of legislation is that the legislator lays the check and control of "purity" and the legality of currency agreements on the banks themselves. This encourages participants in currency relations to regulate currency relations in good faith.

Keywords: currency, currency relations, currency transactions, currency policy, contracts in the currency sphere.

Вступ

Проблематика. Підвищення темпів фінансово-економічної глобалізації, а також значна відкритість національних економік, спонукають держави до відпрацювання нових схем та механізмів правового регулювання валютної сфери. Головною частиною реформування валютного регулювання повинна стати поступова лібералізація, оскільки вважається, що саме вона може сприяти покращенню економічного стану України через залучення іноземних інвестицій та впровадження позитивного досвіду іноземних держав. Це має сприяти досягненню позитивних економічних результатів та мінімізувати ризики, які, як правило, супроводжують запровадження змін як в економіці, так і в праві [23, с. 197]. У свою чергу, реформування фінансової сфери, збільшення надходження іноземної валюти, мають позитивно вплинути на валютне регулювання в Україні, що відповідає загальним світовим тенденціям [11]. Лібералізація державного регулювання валютної сфери сприяє входженню країни до світового ринку капіталу, таким чином збільшуючи можливості реального фінансово-економічного зростання. Важливим завданням лібералізації державного регулювання валютних відносин є утримання конвертованості національної валюти, оскільки лібералізація буде успішною за умови встановлення сталої конвертованості національної валюти за поточними операціями. Це можливо тільки за умови стабільного попиту на неї на валютному ринку. [10]. З іншого боку лібералізація сама по собі є дестабілізуючим фактором не тільки для валютної сфери, але й для всієї економіки держави в цілому. Тому, державне регулювання валютної сфери є об'єктивною необхідністю.

Дослідження за темою. Іноземні дослідження проблематики лібералізації валютної сфери з'являються ще на початку семидесятих років. В основному ці дослідження зосереджувались на кількісній оцінці та аналізі досвіду окремих країн щодо встановлення режимів валютного контролю, а також на співвідношенні режиму торгівлі та валютних платежів та його впливу на економічний розвиток даних країн [4]. Також іноземні автори обговорювали вплив лібералізації валютної сфери, із включенням в свій аналіз фактору політичного устрою держави, на економіку взагалі та на обґрунтування необхідності такої лібералізації. Крім того, обговорювалися необхідність паралельного створення валютного ринку та впровадження лібералізації валютних відносин в тих країнах, які були допущені на цей ринок [5]. Карл Беннет

аналізуючи валютний ринок Ямайки, в період відразу після скасування валютного контролю у 1991 році, наголосив на ролі комерційних банків та суб'єктів-спекулянтів та зробив висновок про те, що досвід даної країни показує, що лібералізація не може повністю скасувати необхідність стратегічного управління курсом обміну [1]. Пізніше Ф. Хайек у своїх працях вказував на необхідність одночасно і лібералізації, і встановлення певних меж «...втручання держави в економічні, зокрема валютні, процеси.»[22, с. 132]

Своєрідну крапку в науковій дискусії із цього питання було поставлено врученням Нобелівської премії Дж. Стігліцу, лауреату Нобелівської премії з економіки 2001 року, який довів, що з одного боку, в сучасній глобальній економіці дійсно необхідно проводити реформи, в т.ч. валютній сфері, але з іншого – відмова від державного регулювання в державах, які тільки впроваджують ринкові механізми є недоцільною. [6, с. 43].

Питання лібералізації валютної сфери для вітчизняних науковців представників економічної науки також не є новими. Дана проблематика була поставлена до обговорення ще на початку 2000-х років. Я. Белінська оцінювала можливості та наслідки послаблення державного контролю у валютній сфері для економіки України.[7, с. 29] О. Боришкевич, досліджував процес і особливості протікання валютної лібералізації в США, Франції та Великобританії. Крім того, автор приділяв увагу лібералізації в Європейському Союзі, а також в країнах, які розвиваються [9, с. 43].

Дослідження лібералізації валютного регулювання України також здійснюються у працях О. І. Береславської [8], В. М. Панькевича [23], зокрема названі вчені вивчали проблеми переваг та загроз лібералізації валютного регулювання для економіки України. Піонтковська І. та Солтисьяк Я. в рамках дослідження лібералізації валютного регулювання аналізували особливості системи валютного контролю в країнах-членів Європейського Союзу, Організації економічного співробітництва та розвитку та Європейської Економічної Зони) [15]. Д. Голанова досліджувала функцію та роль валютного контролю під час впровадження лібералізації в Україні. На думку авторки, валютний контроль має залишитися, але його реалізація має здійснюватись інструментами кредитно-грошової політики, і забезпечувати прозорість валютної політики, в цілому, та недопущення легалізації незаконних доходів, зокрема [11]. Харкавенко В. вивчала можливі результати впровадження валютної лібералізації та її вплив на економічну сферу в Україні. Також авторка, аналізує негативні наслідки валютної лібералізації в Україні для суб'єктів господарювання та економіки в цілому. Особлива увага зосереджується на ризиках проведення лібералізації, які можуть виявитись під час проведення операцій переміщення капіталу та у поведінці нерезидентів на фінансовому ринку України.[3]

Не дивлячись на доволі широке коло наукових досліджень і в економічній, і в правовій сфері, залишається невисвітленим питання ролі договірних форм регулювання валютних відносин в лібералізації валютної сфери. *Метою* даної статті є підвищення ефективності правового регулювання валютної сфери України. Відповідно *завданням* дослідження правової доктрини та відслідковування зміни характеру норм діючого законодавства України.

Результати

В діючому законодавстві України визначення поняття лібералізації не встановлено. Сучасні українські та зарубіжні науковці з питання визначення валютної лібералізації також єдиної думки на сьогодні, не дійшли. Найбільш прийнятним визначенням лібералізації валютного регулювання можна вважати те, за яким під нею розуміють «...поступове зняття валютних обмежень на поточні та фінансові операції

платіжного балансу, а також зменшення втручання центрального банку та органів влади у функціонування валютного ринку.» [7, с. 29].

Для України хід та темпи лібералізації визначаються тим, що це є одним із євроінтеграційних інструментів відповідно до Угоди про асоціацію до Європейського Союзу (далі – Угода) [21]. Угодою про асоціацію передбачається реформування економіки країн шляхом внесення змін до валютного законодавства для втілення двох фінансово-економічних факторів без яких лібералізація не можлива – це забезпечення національного режиму доступу до ринків фінансових послуг всім бажаючим та вільного руху іноземного капіталу. Згідно із положеннями названої Угоди Україна має здійснити лібералізацію умов руху коштів за поточним рахунком та руху капіталів, що за загальним принципом відобразилось в зобов'язанні України «...не обмежувати будь-які платежі та перекази у вільноконвертованих валютах між Сторонами даної Угоди». [10] Національне валютне законодавство має бути наближене до норм «м'якого» права Європейського Союзу. Перш за все це стосується регулювання надання фінансових послуг. Лібералізація валютного регулювання при наданні фінансових послуг здійснюється шляхом зняття заборон та пом'якшення обмежень і в порядку укладення, і у визначенні змісту договірних форм регулювання валютних відносин.

Нове валютне законодавство України зазнало кардинальних змін у питаннях надання економічної свободи учасникам валютних відносин. Але в зв'язку із тим, що лібералізація в Україні заявляється як поетапний процес, то в діючому законодавстві залишається більше обмежень, ніж у законодавстві країн-членів ЄС, в тому числі і щодо регулювання надання фінансових послуг.[15] Національний банк України на своєму офіційному сайті в рамках презентації валютної політики надав «дорожню карту» проведення етапів лібералізації із встановленням в кінцевому результаті правового регулювання на основі принципу «все що не заборонено – дозволено».[14] Це показує налаштованість Національного банку України на готовність до послаблень обмежень і скасування заборон у валютній сфері і дає можливість констатувати факт реального втілення принципу свободи договору. Такі зміни підходів у договірному регулюванні валютних відносин набувають вагомого значення не тільки для фінансового та інвестиційного сектора економіки, але й для теорії правового регулювання фінансових відносин, загалом.

До останнього часу, сфера валютного права хоча і сприймалась такою, що врегульована на основі комплексного підходу адміністративних та цивільно-правових методів [12, С. 50-68], але до 2019 року у правовому регулюванні валютних відносин превалювали адміністративні заходи впливу. Наявність в законодавстві можливості застосування цивільно-правових способів регулювання валютних відносин у вигляді різного роду договорів, насправді, не свідчило про можливість фактичної реалізації принципу свободи договору, оскільки обмеження кожного із елементів цього принципу здійснювалось, починаючи із стадії укладення договорів, і супроводжувалось аж до його виконання, але й виконання не означало звільнення сторін від адміністративно-правового тиску.

На сьогоднішній день, із прийняттям Закону України «Про валюту і валютні операції»[16], а також інших нормативних актів, прийнятих на розвиток положень вказаного Закону, були послаблені деякі адміністративні обмеження та зняті адміністративні заборони на здійснення деяких дій та операцій пов'язаних із валютою. Причому, це послаблення торкнулось кожної із стадій договірної регулювання валютних відносин. Так, стадія укладення договору збагатилась можливістю укладення договору на покупку іноземної валюти за кредитні кошти. Цю покупку можна здійснити за дорученням або заявою клієнтів за рахунок коштів в гривні, залучених ними в формі кредиту [19]. На стадії виконання договору Національним

банком України було знято обмеження на дострокове погашення відсотків за договорами позики з нерезидентами. За правилами, що діяли раніше, дострокове погашення відсотків за кредитними договорами з нерезидентами раніше було неможливим [2]. На стадії припинення договору, відповідно до нових правил, Національний банк України скасував для учасників зовнішньоекономічної діяльності обов'язок продажу валютної виручки після виконання договору ЗЕД [18].

Для справедливості, слід зазначити, що адміністративні заходи впливу на договірне регулювання валютних відносин, на сьогоднішній день все ж таки зберігаються, але вже в інших обсягах і масштабах. Серед іншого необхідно звернути увагу на зміну порядку надання інформації про валютні угоди [2]. Скасовано процедуру обов'язкової реєстрації договорів позики з нерезидентами. Згідно з останніми змінами, замість реєстрації обслуговуючі банки зобов'язані лише надавати інформацію до Національного банку України про укладення такого договору для статистичних цілей.[17] Для цього створено спеціальну автоматизовану інформаційну систему Національного банку України «Кредитні договори з нерезидентами».[20]

Також необхідно зазначити, що Національний банк України замість контролю запровадив заходи адміністративного нагляду за укладенням та визначенням змісту договірною регулювання валютних відносин та поклав відповідальність за результати їх проведення на банки та фінансові установи. Зокрема, для мінімізації ризиків відтоку іноземного капіталу з України, Національний банк України встановив особливі вимоги для валютного нагляду за цими операціями. Так, резиденти і нерезиденти, зобов'язані надавати банкам документи, які обґрунтовують необхідність укладення договору на фінансування іноземної філії [18]. Таким чином, було удосконалено ризик-орієнтований нагляд за діяльністю іноземних банків-контрагентів в частині укладення договорів із національними юридичними особами, на основі яких можуть бути виведені кошти в іноземній валюті. Тобто, заборони на укладення таких договорів, як такого не існує, оскільки рішення про укладення чи відмову від укладення таких договорів банки приймають самостійно, виходячи із інформації отриманої з публічних джерел, але відповідальність за обґрунтованість щодо його укладення і виконання покладається на банк, який прийняв таке рішення. На практиці, це призводить до того, що банки все ретельніше перевіряють інформацію про клієнтів і досліджують правдивість і джерела походження коштів [13].

Висновки

Таким чином, виходячи із вищевикладеного, можна дійти висновку, що лібералізація правового регулювання валютної сфери відбувається за допомогою різних правових засобів та методів в тому числі, за рахунок зміни характеру норм валютного законодавства із імперативних на диспозитивні та збільшення обсягів договірною регулювання валютних відносин, в тому числі скасування законодавчих обмежень як для змісту таких договорів, так і щодо порядку їх виконання. Дані висновки є проміжними, а проблематика вимагає подальшого наукового дослідження.

Список використаних джерел

1. Bennett K. Liberalization of the Exchange Rate Regime: Lessons From the Jamaican Experience. *Social and Economic Studies*. Vol. 42, No. 4. 1993. pp. 73-93.
2. Bets N. Currency Liberalization in Ukraine: What Changes in Currency Regulation Took Place. *Chambers and partners*. 8 September 2020. <https://chambers.com/articles/currency-liberalization-in-ukraine-what-changes-in-currency-regulation-took-place>

3. Harkavenko V. The impact of currency liberalization on the economy of Ukraine. *Economy and forecasting*. 2020. № 1. https://zbw.eu/econis-archiv/bitstream/11159/6954/1/1796350389_0.pdf
4. Jagdish N. Bhagwati, Anne O. Krueger. Exchange Control, Liberalization and Economic Development. *American Economic Association*. 1973. P.p.419-427.
5. Nagy A. Monopoly and Liberalization of Foreign Exchange Control. *Acta Oeconomica*. Vol. 41, №. 3/4. 1989. pp. 377-40. <https://www.jstor.org/stable/40729411>
6. Stiglitz J. Where are the reforms leading? (To the decade of the beginning of transitional processes). *Questions of Economics*. 1999. № 7. P.p. 43-47.
7. Белінська Я. Можливості і наслідки валютно-фінансової лібералізації в Україні. *Вісник Національного банку України*. 2006. № 1. С. 28-34.
8. Береславська О. І. Лібералізація механізму валютного регулювання в Україні. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»: науковий журнал. Острог : Національний Університет «Острозька Академія». 2016. № 2(30). С. 43–50. <https://ecj.oa.edu.ua/articles/2016/30/10.pdf>
9. Боришкевич О. Міжнародний рух капіталу та проблеми зовнішньої заборгованості. *Вісник Національного банку України*. 2012. № 10. С. 40-47. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnbu_2012_10_20
10. Гелетій Ю. Рух до валютної свободи в Україні. *Економічна правда*. 20 серпня 2021. <https://www.epravda.com.ua/columns/2021/08/20/677077/>
11. Голанова Д. Валютна лібералізація в Україні: природний шлях чи запізнілі заходи? *Юрист і закон*. № 7. 2022. <https://uz.ligazakon.ua/ua/magazine/>
12. Завальна Ж.В., Старинський М.В. Валютне право України: навчальний посібник. Суми: Університетська книга, 2006. С. 50-68.
13. Курило Ю. Валютна лібералізація в дії і бездіяльності. *Фінанси*. 18 вересня 2021. https://biz.ligazakon.net/analytics/189422_valyutna-liberalizatsiya-v-d-bezdyalnost
14. Національний банк України. Валютна лібералізація. Офіційний сайт. <https://bank.gov.ua/ua/markets/liberalization>
15. Піонтківська І., Солтисьяк Р., Валютна лібералізація в Україні: крок у Європу. *Аналітична записка*. 3 квітня 2019 р. https://ces.org.ua/wp-content/uploads/2018/11/%D0%B1%D1%80%D1%96%D1%84_%D0%B2%D0%B0%D0%BB%D1%8E%D1%82%D0%B0.pdf
16. Про валюту і валютні операції: Закон України від 21 червня 2018 року № 2473-VIII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2473-19?find=1&text=%D0%BB%D1%96%D0%B1%D0%B5%D1%80%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B7%D0%B0%D1%86#Text>
17. Про внесення змін до деяких нормативно-правових актів Національного банку України: Постанова Правління Національного банку України від 29 червня 2021 року № 62. https://bank.gov.ua/ua/legislation/Resolution_29062021_62
18. Про внесення зміни до Положення про заходи захисту та визначення порядку здійснення окремих операцій в іноземній валюті: Постанова Правління Національного банку від 18 червня 2019 року № 78. https://bank.gov.ua/ua/legislation/Resolution_18062019_78
19. Про внесення змін до постанови Правління Національного банку України від 24 лютого 2022 року № 18: Постанова Правління Національного банку України від 14 квітня 2022 року № 71. https://bank.gov.ua/ua/legislation/Resolution_14042022_71
20. Положення про порядок надання банками Національному банку України інформації щодо договорів, які передбачають виконання резидентами боргових зобов'язань перед нерезидентами-кредиторами за залученими резидентами

- кредитами, позиками: Постанова Правління Національного банку України від 2 січня 2019 року № 6. https://bank.gov.ua/admin_uploads/law/02012019_6.pdf?v=4
21. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: ратифіковано Законом України № 1678-VII від 16 вересня 2014. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text
22. Хаек Ф. Конституція свободи / Пер. з англ. М. Олійник та А. Королишина. Львів: Літопис, 2002. 556 с.
23. Яковенко К.А., Панькевич В.М. Переваги та недоліки лібералізації валютного регулювання в Україні. *Економічні студії*. № 2 (20). 2018. С. 196-199. <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/623690.pdf>